

Sobre els orígens de l'activitat termal i turística a la comarca de la Selva

JOAN JOSEP MOLINA I VILLAR
Doctor en geografia

Quaderns de la Selva, 18

•

Any 2006

p. 157 a 177

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

En l'actualitat, hi ha una important recuperació de l'esperit i l'activitat balnearis, cosa que fa necessària una mirada retrospectiva a la seva història. Aquesta activitat sovint es presenta com una variant del turisme d'elit especialitzada, però no podem menystenir la important tradició termal a Catalunya, que és molt evident en els diferents pobles amb aigües termals o mineromedicinals i que prové de la cultura grecoromana renovada en els balnearis del segle XIX. La «indústria balneària», com es coneixia fa dos segles, neix com a reacció a la industrialització desfermada i dona el tret de sortida a les empreses de serveis, especialment a les dedicades a l'activitat turística. El principal testimoni és la concurrència de banyistes o d'estadants que, any rere any, renovaven l'estada als balnearis i a les seves poblacions.

Els balnearis del segle XIX van generar el desenvolupament de noves activitats culturals i d'estiueig amb una oferta de serveis complementaris a la hidroteràpia, com l'allotjament, la restauració, l'esport, l'oci (teatre, música, activitats literàries) i el lleure, i amb la introducció d'innovacions tècniques com la llum, el telèfon o el transport. Són empreses autosuficients gràcies al flux de gent benestant que retroba les antigues tradicions i les incorpora a la modernitat amb una renaixença cultural.

La investigació constant per a l'eficàcia dels tractaments hidroteràpics condueix a una experimentació, fins arribar als banys de mar, que suposen un canvi d'escenari i el punt de partida del turisme de sol i platja.

L'activitat balneària suposa una innovació empresarial a l'època en el marc d'una concepció no-industrial, cosa que es constata amb la freqüentació registrada, els desplaçaments, les estades temporals al període de banys i l'inici de les segones residències per gaudir de l'entorn (paisatgístic, cultural o social). El coneixement de l'evolució històrica del termalisme permetrà comprendre millor els orígens del turisme al nostre país, dels balnearis i del termalisme, que són un patrimoni important de Catalunya, testimoni de la nostra història social, cultural.

Els balnearis a Catalunya

Les instal·lacions balneàries més antigues i conegudes de Catalunya responen a construccions diverses, arrelades en antigues termes romanes situades a prop de masies o monestirs que, amb el pas del temps i en funció de les necessitats, s'han adaptat (aprofitant antigues construccions monàstiques o transformant-les en cases de banys). Els de nova construcció, de finals del XIX, recorden els antics hospitals, sanatoris o hotels i, finalment, adquireixen una estructura pròpia, la del balneari del segle XX.

Les primeres evolucionen cap a instal·lacions balneàries privades, les més comunes en el cas català, on la galeria de banys s'ubica dins mateix del balneari, com en el Balneari Termes Orion o el Vichy Catalán, entre altres. Una variant és la galeria de banys col·lectiva, aïllada i en una zona pública, sense instal·lacions

d'allotjament, com a la Font Pudosa de Banyoles o a Caldes d'Estrac – Caldetes (de propietat municipal).

La declaració d'utilitat pública de les aigües termals i mineromedicinales per part de l'Estat estableix el domini sanitari per a l'activitat termal a partir de l'any 1816. Aquest reconeixement imposa una representació funcional en l'establiment, la direcció mèdica especialitzada d'un metge hidròleg. Aquest professional se situa al capdavant del balneari o de la localitat amb surgència d'aigües termals i s'ocupa de tots els aspectes relacionats amb els pacients i de l'operativitat i funcionalitat dels tractaments hidroteràpics.

Els anys vint del segle XX són una breu etapa daurada dels balnearis, la *Belle Époque*, no tant pels tractaments com per la cultura, l'oci, el joc i l'esbarjo. Els resultats mèdics limitats i els avenços científics, la bacteriologia i la farmacologia, inicien el retrocés dels balnearis. Però la presa d'aigües, el bany i l'aprofitament climàtic han facilitat la trobada del món urbà i el món rural, i, de manera indirecta, un seguit d'activitats i relacions socioeconòmiques als centres d'estiueig (trobades culturals o de lleure i noves activitats centrades en el turisme).

L'aportació sociocultural dels balnearis ha estat important, però cal diferenciar els objectius tradicionals d'aquest centres balnearis respecte dels nous spa,¹ una adaptació local per a aquells establiments que no disposen d'aigües termals i no tenen la garantia de l'Estat per al reconeixement de les seves aigües.

El balneari de la comarca de la Selva

A la comarca de la Selva, considerada centre neuràlgic de les Guílleries, hi havia el balneari Amer Palatín a la localitat d'Amer, ara desaparegut; el Vichy Catalán, el Prats o el desaparegut Soler a Caldes de Malavella; el de la Font Picant o Martí a Sant Hilari de Sacalm, i el Termes Orion a Santa Coloma de Farners.

Durant els segles XIX i XX la necessitat d'higiene obliga a un control de les malalties, a la quantificació i registre del successos i patologies dels banyistes. Es desenvolupa el control sanitari i la fiscalitat de l'Estat sobre les activitats higièniques i de salut. Això ha permès agrupar i classificar la informació sobre la concurrència als establiments balnearis i als centres termals entre 1877 i 1931.

Santa Coloma de Farners: el Balneari Termes Orion

Al municipi de Santa Coloma de Farners, al marge dret de la riera, hi ha diverses fonts (Sant Salvador, Picant, Caselles, Oller, Ballús i Rossinyol), però les aigües de les Termes Orion, situades al sud, són les més conegudes. Són bicarbonatades sòdiques, silicatades i fluorades, i tenen una temperatura de surgència de 39º a 45ºC (mesotermals). El doctor en física i química Oliver Rodés fou un dels primers

1. *Salutem per aquam* és la denominació que s'utilitza al Regne Unit i a la resta d'Europa.

a analitzar-les i a demostrar el seu caràcter termal, cosa que va ser confirmada pel doctor Valentí Carulla.

El Balneari Termes Orion

Al primitiu Balneario Termas Orión, situat a dos quilòmetres de la població, s'hi accedeix a través d'un pont i d'una llarga avinguda de plàtans que desemboca en la seva entrada principal. El referents d'aquest balneari es remunten al 1860, quan es localitza el manantial termal a la zona coneguda com *les basses d'aigua calenta d'en Molins*, al Mas Molins propietat d'Antoni Comas, i s'hi construeixen les primitives instal·lacions del balneari. De les constants millores de la primera edificació cal destacar les de 1867. L'any 1889, Josep Roig Pladevall aconsegueix la declaració d'utilitat pública de les aigües (R.D. de 9 d'agost) i tres anys més tard s'hi construeix una petita planta envasadora. El balneari adquireix una imatge de conjunt i s'estableix la temporada d'obertura al públic (taula 1).

Anys	Temporada
1903 - 1917	15 de juny a 15 de setembre
1927	31 de maig a 31 d'octubre
1930	15 de juny a 15 de setembre
1950 - 1952	1 de juny a 31 d'octubre

Taula 1. Temporades d'obertura del Balneari Termes Orion

Font: Elaboració pròpia, a partir de les guies balnearies de 1903, 1927 i 1950-1952

S'han pogut conèixer algunes dades del cost de l'habitació i dels serveis en diferents moments del segle XIX i XX (cf. Taula 2). Els preus d'habitació i pensió completa tenen cinc modalitats i s'hi afegeix el servei d'esmorzar. En general, les habitacions tenen calefacció central, aigua calenta i freda, vàter i bidet, i llum elèctrica. Per a l'any 1931, els preus corresponen a habitacions d'altres prestacions, amb telèfon inclòs.

Tipus d'allotjament	Segle XIX	Segle XX (1927)	Segle XX (1931)
Habitació	1,5 a 3 ptes.	24 i 28 ptes.	1a classe, WC / telèfon, 12-20 ptes.
Habitació	2,5 a 5 ptes.	18/20 i 22 ptes.	2a classe, WC / telèfon, 10-12 ptes.
Servei d'esmorzar		0,5 a 2 ptes.	
Taula en 1a i 2a	5/3,5 ptes.		
Pensió en menjador 1a i 2a			En 1a, 16 ptes. / en 2a, 10 ptes

Taula. 2. Preu dels serveis de manutenció i allotjament del Balneari Termes Orion al segle XIX i XX

Font: M. BORRELL (1999): El Balneari Termas Orión, per al segle XIX; GOEBAME (1927).

Guía Oficial de Establecimientos Balnearios y Aguas Minero Medicinales de España, per al segle XX

Durant la Guerra Civil, la Conselleria de Sanitat de la Generalitat Republicana utilitza els llits del balneari per als ferits de guerra. El 1938, l'Ajuntament de la població es fa càrrec del centre termal i el converteix en la Clínica Militar Número 5 fins al final del conflicte. Als anys quaranta, durant la postguerra, es recupera la titularitat privada. Josep Maria Burch i Barraquer, alcalde de la localitat en els anys cinquanta, intenta recuperar la normalitat del negoci, fins i tot amb l'envasat de l'aigua Orión, però el seu decés, l'any 1974, duu a un període d'incertesa que culmina amb el tancament de l'establiment (Borell i Sabater, M., 1999). El 1978 la família Campeny compra el balneari (alguns dels seus membres hi havien treballat) i un any més tard, s'inicien les reformes i ampliacions a càrrec de Guillermo Arís, que donen un caràcter més actual al menjador i restaurant. L'any 1989 l'arquitecte Josep Maria Rovira modernitza la galeria de banys.

La freqüentació al Balneari Termes Orion: els banyistes

En aquest estudi s'utilitzen dues fonts històriques bàsiques: la revista *Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica*, de 1889 a 1931, i els llibres de registre del Balneari Termes Orion, que donen compte del moviment dels banyistes, amb alguns salts,² de 1927 fins a 1953. Els llibres de registre tenen diferents apartats per anotar les dades personals del client i les dades de l'estada (dia, mes, any, nom i cognom, edat, estat civil, ofici, naturalesa o lloc de naixement i punt de procedència). A més, incorporen una informació detallada del número de banyistes, de la seva naturalesa i procedència o de la situació professional, cosa que ha permès realitzar estudis de microdinàmica social i econòmica al balneari.

2. La lectura dels registres és de difícil comprensió perquè les anotacions són escrites a mà i amb diferents cal·ligrafies; hi manquen, a més, els registres de la Guerra Civil.

El bany és el motiu principal de l'existència de l'establiment balneari, però també ofereix les pràctiques hidroteràpiques (taula 3), la cura climàtica, una activitat física moderada i un entorn mediambiental d'abundant vegetació i de paisatge poc alterat, en oposició a la naixent contaminació industrial de l'època.

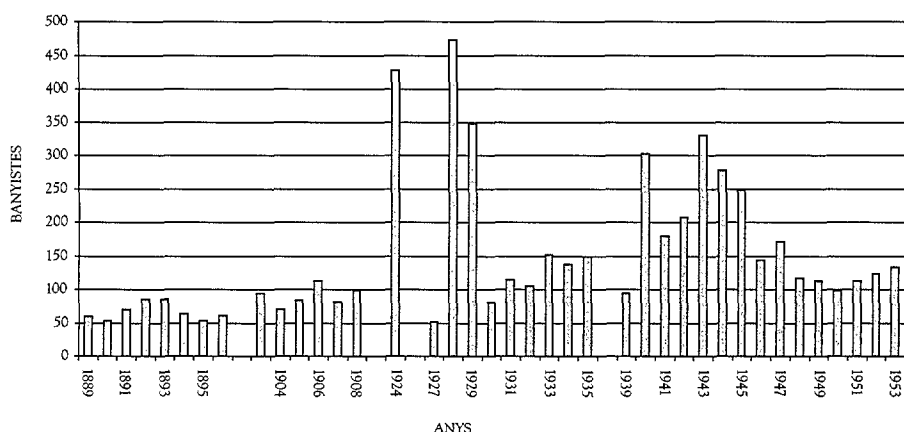
Tipus de tractament	Segle XIX	Segle XI
Bany general, dutxa ó xorro	1,25 ptes	3 ptes.
Bany general amb dutxa ó xorro	1,50 ptes.	2 ptes
Dutxes a pressió		5 ptes

Taula 3. Preus dels serveis hidroteràpics en dos segles diferents

Font: M. BORELL (1999). El Balneari Termas Orión, per al segle XIX, i GOEBAME (1927). Guía Oficial de Establecimientos Balnearios y Aguas Minero Medicinales de España, per al segle XX

El pacient del balneari ha de seguir diferents etapes d'aplicació del tractament i una pauta horària d'activitat que el metge director de banys supervisa. S'hi poden associar tractaments fisioterapèutics d'exercici moderat, relacionats amb aspectes climàtics. Un passeig o una curta caminada de tarda pel jardí o l'entorn natural del balneari són habituals. Les dades generals de la freqüentació recopilades al Balneari Termes Orion es recullen en la gràfica següent (figura 1), que evidencia l'evolució de l'activitat. Al segle XIX, entre 1889 i 1896, hi ha un promig de freqüentació anual de 67 banyistes; al segle XX, entre 1903 i 1908, la freqüentació mitjana és de 91 banyistes i apareix una tendència de creixement, amb un increment del 36% respecte del període anterior. El 1924, la freqüentació és de 428 banyistes, i de 1927 a 1935, el valor màxim, de 474 banyistes per a l'any 1928. Aquesta sèrie de nou anys presenta un augment del 114% respecte del període anterior immediat.

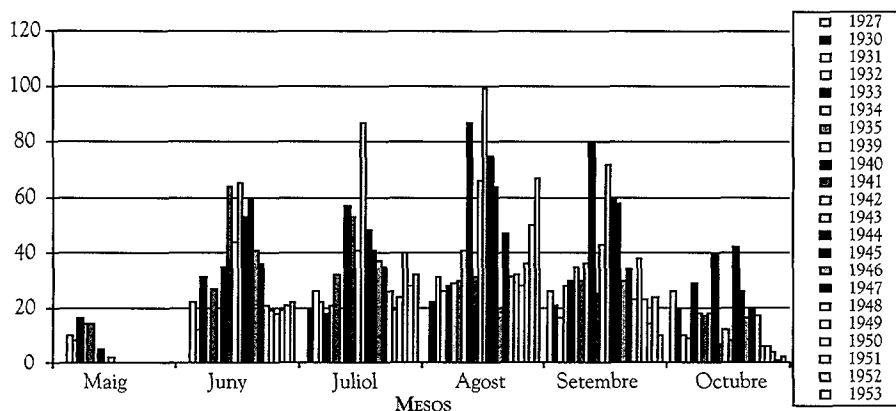

Figura 1. Freqüentació general al Balneari Termes Orion (1889 - 1953)

Font: Elaboració pròpia a partir dels *Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica* i dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

El darrer període, de 1939 a 1953, és el de major nombre de dades recopilades i el promig de freqüentació és de 183 banyistes, lleugerament inferior al del període anterior, amb un descens del 6%. El valor màxim és de 331 l'any 1943, i el mínim, de 99 l'any 1950. Els anys vint i els quaranta són els de major freqüentació, mentre que a partir dels cinquanta s'inicia un descens, que només es recupera lleugerament l'any 1953.

Figura 2. Estacionalitat de la freqüentació dels banyistes al Balneari Termes Orion (1927- 953)

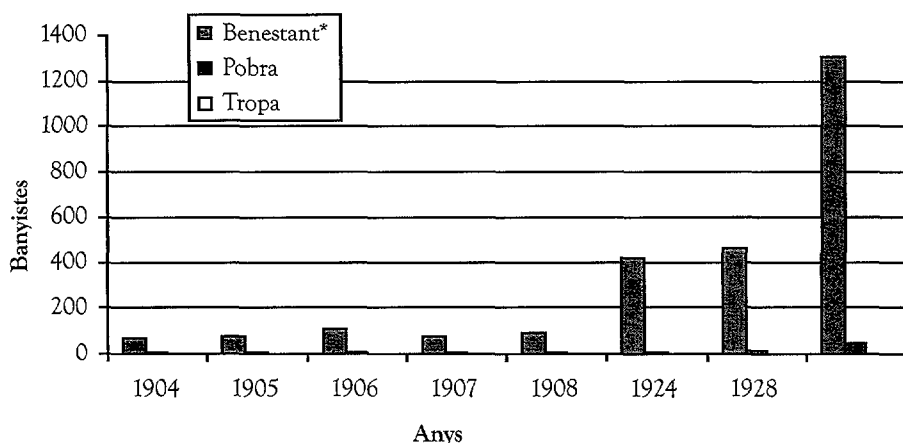
Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

A partir de les dades recopilades també s'ha fet una anàlisi d'estacionalitat anual de la freqüentació, en una sèrie de 22 anys, de 1927 a 1953, i els diferents mesos de la temporada de bany, de maig a octubre (figura 2).

A la gràfica que recull aquesta anàlisi (figura 2), els majors índexs de freqüentació se situen als anys quaranta, amb un màxim de 331 banyistes per al mes d'agost de 1943. En general, per a tots els anys, els valors més alts de la freqüentació es distribueixen als mesos de juliol, agost i setembre, essent l'agost el mes de major afluència de tots tres –llevat el de l'any 1939–, seguit del juliol i el setembre, en segona i tercera posició. Els mesos de juny i octubre ocupen la tercera i quarta posició, mentre que el mes de maig, en què s'iniciava la temporada de banys, ocupa la darrera posició.

Característiques socials dels banyistes

Les característiques qualitatives de la freqüentació (figura 3) s'obtenen de les anotacions als registres del nom dels banyistes –a vegades, només les inicials–, de l'estat civil i de l'edat.

Figura 3. Evolució de la freqüentació al Balneari Termes Orion segons el perfil social (1904–1928)

Font: Elaboració pròpia a partir de la revista *Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica*.

Curiosament, al full de registre del dia 12 de setembre de 1939 consta el segell de la inspecció de la Comandància Militar de Santa Coloma de Farners, rubricat pel comandant militar A. Domingo, i als anys quaranta s'hi fa constar la procedència dels banyistes. A partir de 1950 els registres estan minuciosament formalitzats i són revisats pel comandant de la Guàrdia Civil Carmelo Burguifazy del «puesto número 131» de Santa Coloma de Farners.

Les anotacions dels registres també permeten una anàlisi del perfil social dels banyistes. L'observació habitual a l'època era la classificació com a classe benestant o pobra. A la figura 3, la classe benestant ofereix valors molt superiors als de la classe pobra: amb 1.308 banyistes representa el 96,8% del conjunt dels anys analitzats. La classe pobra té una escassa presència, amb només 43 banyistes i un 3,1% del

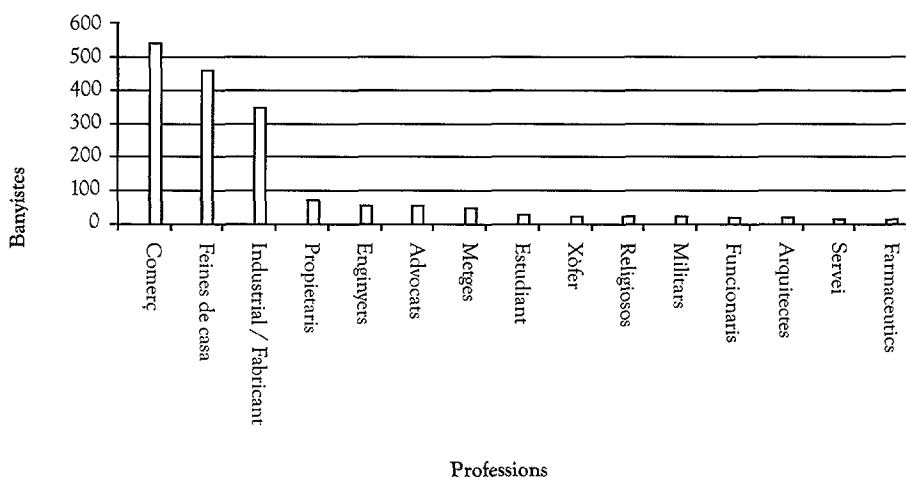

total, amb variacions poc significatives posteriorment. Una tercera classe habitual a l'època, la classe tropa, no apareix en els registres d'aquest balneari.

Als registres hi figuren diverses personalitats, entre les quals el baró d'Egara, el banquer Garriga Nogués, la marquesa de Sant Mori i la de Julià, el marquès de Claramunt, Francesc Layret, Domingo Batet i Mestres, Vitoriano Carranza, la vescomtesa Forgas o l'industrial Luís Guarro Casas. Molts clients renovaven l'estada any rere any, com la vídua de Crusellas o Benjamin White.

Perfil professional

Una altra característica anotada als registres és l'activitat professional, que apareix per primera vegada l'any 1927, tot i que no consta d'una manera sistemàtica.

Figura 4. Principals professions i activitats dels banyistes del Balneari Termes Orion (1927 – 1953)

Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

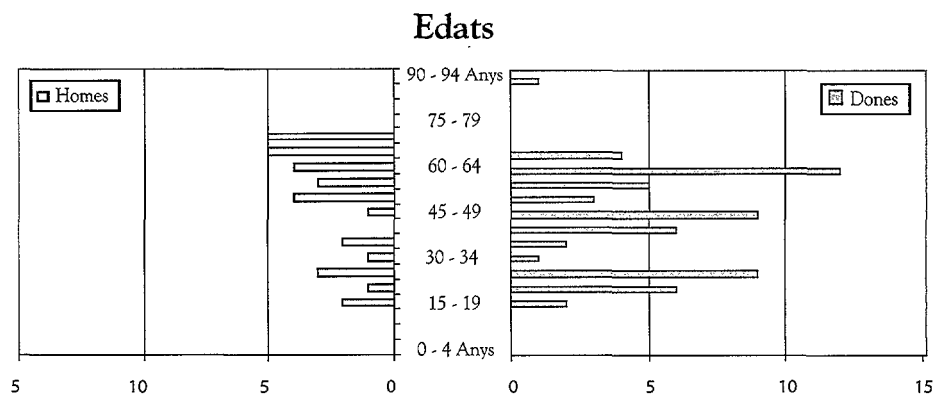
La figura 4 recull les quinze professions més habituals dels registres entre 1927 i 1953, on l'activitat professional de comerciant és la majoritària, amb 525 banyistes, seguida de 450 anotacions amb les inicials «s. l.», que s'interpreta com a «feines de casa» o «*sus labores*». L'activitat industrial ocupa el tercer lloc, amb 324 registres, i la de propietari, el quart, amb 73. A la cinquena posició es troben els enginyers, amb 57 registres, seguits de prop pels advocats, amb 55 registres. La setena posició és per als metges, amb 45 registres, i la vuitena, per als estudiants, amb 28. La novena posició és per a la professió de xofer, amb 24 registres, seguida dels arquitectes, amb 20. Els empleats i militars tenen 18 registres i els farmacèutics, 12, com els funcionaris, mecànics, serventes, agents comercials i sacerdots. Amb 9 registres cadascuna, hi ha les activitats de catedràtic, orfebre i tècnic, i

amb 8, els religiosos. Els pintors i professionals d'assegurances acumulen 7 registres i al conjunt heterogeni d'altres professions, al final de la llista, hi podem trobar les de navilier, mariner, mestre, barreter, recaptador, rendista, director de banc, professional del sector tèxtil, geòleg, diplomàtic, òptic, etc. En total hi ha 1.979 registres relacionats amb la professió dels estudiants.

L'estructura social dels banyistes del balneari

Els següents factors analitzats al Balneari Termes Orion són el sexe i l'edat dels banyistes. Per a la construcció de les piràmides d'edat s'han seleccionat els anys 1939, 1943 i 1951, que representen tres dècades significatives de l'activitat del balneari.

El 1939 hi ha el doble de dones que d'homes (figura 5), la qual cosa ens mostra el protagonisme del sexe femení, amb tres grups d'edat molt destacats: el de 20 a 24 anys, el de 45 a 49 i el de 60 a 64 anys, amb valors molt alts per a les dones. La piràmide d'edat dels homes mostra la figura típica d'un con invertit amb el desequilibri resultant de la Guerra Civil, amb valors molt baixos fins als 50 anys i amb els valors més baixos entre els 15 i 49 anys.

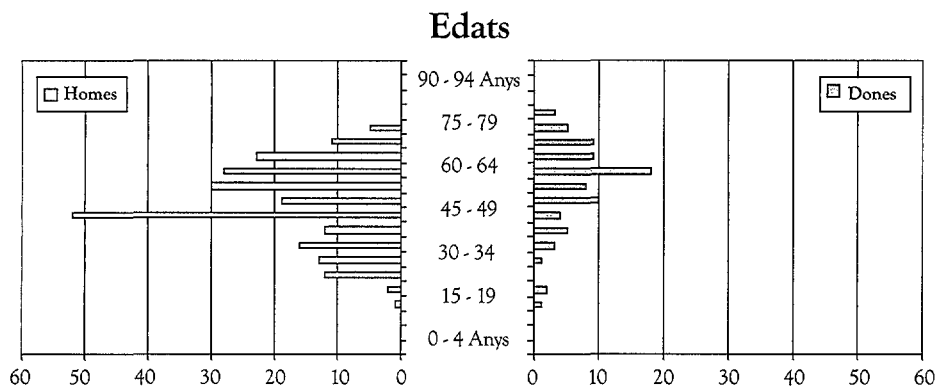

Figura 5. Piràmide d'edat de la freqüentació de banyistes al Balneari Termes Orion (1939)

Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

L'any 1943, en el període de postguerra i d'aïllament extern del país, la piràmide d'edats correspon als màxims de l'ocupació del balneari (figura 6). El número total d'homes és de 224 banyistes, que triplica el de les dones, amb només 78 registres. La franja d'edat més baixa per a dones i homes és la de 15-19 anys, i el màxim per als homes és de 52 banyistes a la franja de 45-49 anys i per a les dones, de 18 banyistes a la franja de 60-64 anys. La forma de la piràmide ha canviat i s'ha invertit en relació amb els anys trenta. Ara els nivells més baixos corresponen a

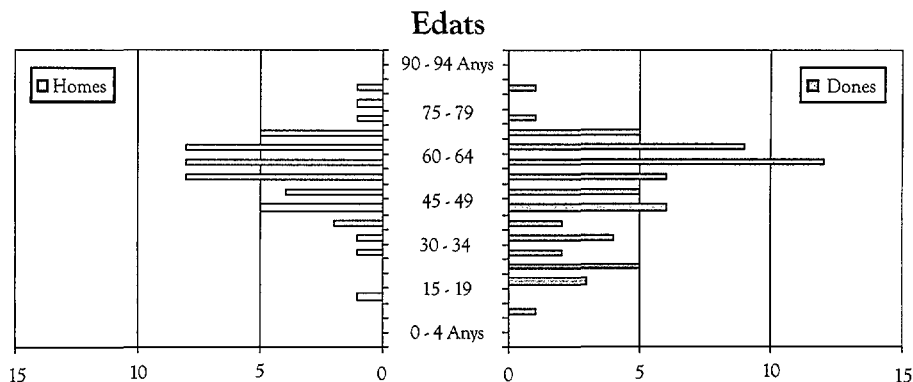
les dones, no tant pels efectes de la guerra com per la nova dinàmica social fixada pel règim polític, on l'home disposa de més llibertat de moviments que la dona, i, per això, té major presència al balneari.

Figura 6. Piràmide d'edat de la freqüentació de banyistes al Balneari Termes Orion (1943)

Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

L'any 1951 hi ha un nou canvi de la tendència, amb una nova majoria de dones. El seu valor màxim és de 65 banyistes, mentre que per als homes és només de 47. Al gràfic de la figura 7 s'observa que el màxim de freqüentació per a homes i dones se situa entre els 60-64 anys, amb dades elevades als grups d'edat propers. Curiosament, també hi ha valors significatius per a dones relativament joves, de 20-24 anys i de 45-49 anys, que potser és indicatiu d'una certa estabilitat social (circumstància que no es produeix per als homes, potser per la situació econòmica del país).

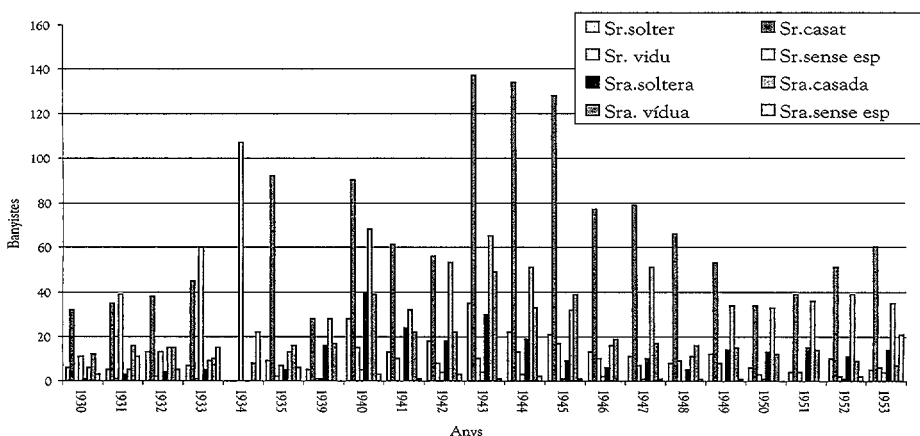
Figura 7. Piràmide d'edat de la freqüentació de banyistes al Balneari Termes Orion (1951)

Font: Elaboració pròpia, a partir dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

Una altra dada qualitativa pel que fa a l'estudi de l'edat és l'anàlisi comparatiu global del gènere en els registres dels vint-i-dos anys de què es disposa. La tendència dominant és una majoria d'homes: amb un total de 2.058 banyistes, davant del total de 1.394 dones, el 59,61% és per a ells, si bé les dones superen els homes els anys 1939, 1940, 1941, 1942, 1950 i 1951.

L'estat civil és un altra anotació habitual en els llibres d'entrada de clients, aspecte que recopila el resum de la figura 8. Les variables dels registres són «solter o soltera», «casat o casada», «vidu o vídua» i «no especificat». A la sèrie de vint-i-un anys amb registres sobre l'estat civil, els homes casats són majoria, 1.335 banyistes i el 39,5%; les dones casades ocupen el segon lloc, 632 anotacions i el 18,7%; seguides de les vídues, amb 407 anotacions i un 12%; el quart lloc l'ocupen els registres sense anotació de l'estat civil, per als homes el 7,8%. Les dones solteres, amb 262 anotacions, són el 7,7% i els homes solters, amb 251, el 7,4%. Els homes vidus són només 129, el 3,8%, i les senyores sense especificació de l'estat civil representen el 2,9%.

L'any 1943 té el màxim d'homes casats de la sèrie, amb 137 anotacions. Per a les dones casades i les solteres, el màxim és al 1940, amb 68 i 40 registres, respectivament, i per als homes solters al 1943, amb 35 registres. El grup de vidus té el màxim en 17 clients l'any 1945, mentre que les vídues el tenen en 40 l'any 1940.

Figura 8. Estat civil dels banyistes que freqüentaven el Balneari Termes Orion (1930 – 1953)

Font: Elaboració pròpia a partir dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

Procedència dels banyistes

Les dades registrades permeten conèixer també la procedència geogràfica i el lloc d'origen dels banyistes: local, provincial, nacional i internacional. La recopilació i classificació se centra en les anotacions sobre els nuclis de població emissors, que s'agrupen i ordenen segons el nombre de clients, les localitats i les regions o països, i en la seva evolució al llarg dels anys.

Els valors de les poblacions que s'integren en sèries homogènies i jeràrquiques, de creixent a decreixent, mostren el pes específic de Catalunya respecte de la resta d'Espanya, d'Europa i de la resta del món. En dos apartats addicionals, que corresponen a poblacions indeterminades o no especificades clarament, hi ha registres sense anotació de localitat. El recompte i classificació del nombre de localitats emissores dona un total de 460 nuclis diferents per als 22 anys d'estudi. L'any 1947 registra el major nombre de localitats diferents, un total de 43 poblacions, 34 de Catalunya i 9 de la resta d'Espanya, sense representació de l'estranger. En general, els registres de la procedència estrangera són mínims.

	Total	%
Catalunya		
Barcelona	2.835	93,4
Girona	112	3,6
Tarragona	58	2,0
Lleida	29	1,0
Total	3.034	100,0
Catalunya i altres àmbits del món		
Catalunya	3.034	88,0
Reste d'Espanya	237	7,0
Reste d'Europa	21	0,7
Reste del món	17	0,5
Sense especificar	127	3,7
Total	3.436	99,9

Taula 4. Procedència dels banyistes del Balneari Termes Orion (1927 – 1953)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels llibres de registre del Balneari Termes Orion

El resum general de la informació es disposa a la taula 4 amb valors percentuals, en què fixa els principals centres emissors del període estudiat. Ara bé, són valors globals que no reflecteixen els percentatges diferenciats de cada localitat en els diversos anys i, per tant, no signifiquen la dinàmica evolutiva diferencial.

El potencial de la província de Barcelona s'evidencia amb un 93,4% del total, seguit a distància per Girona, amb el 3,69%. El tercer lloc és per a Tarragona (a 200 km de distància del balneari), amb l'1,9%, i el quart lloc, per a Lleida, amb el 0,9%. Així, la ubicació del Balneari Termes Orion a la província de Girona justifica la segona posició d'aquesta província.

La taula 4 mostra un segon nivell d'anàlisi on Catalunya ocupa la primera posició, amb el 87,9%, seguida de la resta d'Espanya, amb el 6,8%, i de la resta d'Europa (sense Espanya), amb el 0,6%, on apareixen ciutats com Lisboa, Berna, Brussel·les, Nantes o Perpinyà, entre altres. Fora del context europeu, amb l'ítem «resta del món», hi ha el 0,4%, amb banyistes de l'Alguer, Casablanca, Santiago de Chile o Manila.

Altres balnearis de la comarca de la Selva: a Amer, el balneari Amer Palatín, i a Caldes de Malavella, els balnearis Soler, Vichy Catalán i Prats

A la comarca de la Selva existeixen i han existit altres balnearis, com el desaparegut Amer Palatín, a Amer, un petit establiment construït a principis del segle XX a prop de la Font Picant d'Amer, el qual constava de dues plantes amb serigrafies a totes les façanes. A la planta baixa hi havia un espai central, que s'utilitzava com a menjador, i dependències laterals; la cuina, els serveis i les instal·lacions hidroteràpiques eren al semisoterrani, i a la planta superior hi havia les habitacions.

Caldes de Malavella també conserva els referents de l'antiga activitat termal. Prop del seu nucli urbà, al centre dels turons de Sant Grau, de les Ànimes i de les Molerres, hi ha les runes de les antigues termes romanes del segle I dC (Merino, J., Nolla, J. M., Santos, M., 1994). En aquesta localitat hi havia el Balneari Soler, ara desaparegut, i dos altres balnearis, encara en funcionament, el Prats i el Vichy Catalán, així com també plantes envasadores d'aigües termals i mineromedicinales. Els tractaments a l'època estudiada també van ser supervisats per metges hidròlegs de la localitat o dels balnearis, els noms dels quals es relacionen a la taula 5.

Nom	Any
Josep Gelabert Caballeria	1907
Esteve Prats	1907
Jaume Soler	1907
Dionís Fuster Garcés	1908
Marià Fernández	1909
Dionís Fuster Garcés	1909
Miquel Peña	1921
Sixte Botella	1927
Rafael Rodríguez Ruiz	1928
Miquel Torresana	1930

Taula 5. Alguns dels metges directors dels balnearis de Caldes de Malavella

Font: Elaboració pròpia, a partir de Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica

El projecte del Balneari Soler es va iniciar el 1845 quan Francesc Dillet sol·licita autorització a l'Ajuntament per instal·lar una canonada i transportar l'aigua termal de la Font de la Mina fins a les dependències d'una nova casa de banys, acabada el 1865. Les diferents reformes i ampliacions la converteixen en el Balneari Soler de l'any 1900. L'edifici era a la plaça de la Creu amb una arquitectura lineal, amb planta baixa, primer i segon pis i un semisoterrani, on es localitzaven les dependències dels serveis hidroteràpics. L'any 1927 la pensió completa costava entre 15 i 17 pessetes diàries en primera classe i unes 10 pessetes en segona. Tenia una façana que li conferia un aspecte semblant al d'una fàbrica o indústria, combinat amb trets monàstics, i s'hi accedia a través d'un espai enjardinat.

Les seves aigües bicarbonatades-clorurades-sòdiques, sorgien a 60°C de temperatura i s'envasaven amb el nom de *Vichy Fuente Cataluña*. Van ser declarades d'utilitat pública l'any 1845 i reconegudes per la Reial Ordre de 7 de juliol de l'any 1917. Un dels metges destacats que van estar al front de la direcció mèdica de l'establiment fou Sixto Botella (1927). El balneari va ser enderrocat l'any 1975.

El Balneari Prats, encara en funcionament, és a la plaça de Sant Esteve, al nucli antic de la població, on sorgeix el manantial localitzat per Esteve Prats l'any 1829. Les seves aigües van ser declarades d'utilitat pública el 1833. La construcció del balneari s'inicia l'any 1890 i les obres es perllongaren fins l'any 1900, amb posteriors reformes, com la de 1912, de l'arquitecte Eusebi Bona, i la de 1967, de Masramón Duixans.

L'edifici és d'estil neoclàssic, té un cos principal, un porxo a la planta baixa i dues plantes amb serveis comuns i habitacions. En paral·lel al cos principal hi

havia hagut petits xalets que van desaparèixer a partir de 1960, quan el balneari adquireix un nou cos, amb planta baixa per a les instal·lacions hidroterapèutiques i tres plantes superiors per als allotjaments.

Balneari Vichy Catalán

La història del balneari Vichy Catalán està vinculada al doctor Modest Furest. Aquest metge de la ciutat de Girona feia visites a les poblacions de la rodalia en tartana o en tren i això li va permetre conèixer les qualitats terapèutiques i farmacològiques de les aigües dels terrenys del Puig de les Ànimes, de Caldes de Malavella, que compra l'any 1880. El metge Frederic Trèmols les analitza per primer cop l'any 1881 i resulten ser alcalines-bicarbonatades-sòdiques, hipertermals i brollen a 60 °C. Van ser declarades d'utilitat pública per la R.O. de 5 de març de 1883.

En aquest balneari, l'any 1927, l'esmorzar costava d'1 a 1,50 pessetes; el dinar o sopar, de 15 a 16,50 pessetes i per als anomenats transeünts, 9 pessetes. El cost de les habitacions se situava a partir de 4 pessetes per als estadants i de 5 pessetes per als transeünts. Les millores de les instal·lacions de l'any 1932 són molt significatives, les habitacions incorporen bany i telèfon.

Durant la Guerra Civil, el 14 d'agost de 1936 el balneari és confiscat i l'empresa, col·lectivitzada. D'aquesta manera, a partir de 1938, l'explotació de les aigües corresponia a l'*Oficina Técnico-Administrativa* adscrita a la Direcció General de Sanitat, creada per decret de la Generalitat republicana de 16 de juliol de 1937 per regular l'explotació dels manantials d'aigües mineromedicinales a Catalunya. Durant l'etapa del conflicte bèl·lic també es converteix en la Clínica Militar Número 2 de Girona. Acabada la guerra, els accionistes de la Sociedad Anónima Vichy Catalán recuperen el control de l'empresa i l'activitat, i pels anys cinquanta rehabiliten una part important de les instal·lacions (sostres, terrasses, galeries, cuina, banys i saló-cafeteria, entre altres), reforma que finalitza l'any 1954 (Piernas, N., Planell, M., Pous, R., 1997).

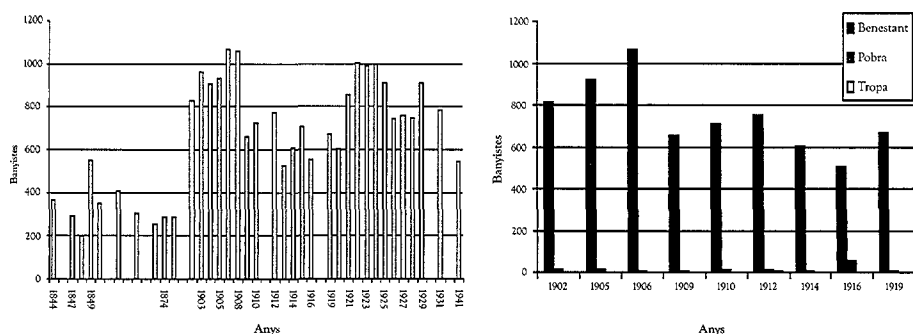
Amb posterioritat, l'explotació de l'entitat passa per diverses situacions i propietats, fins l'any 1974, en què la societat S. A. Vichy Catalán es torna a fer càrrec de la direcció del balneari.

La freqüentació

Les dades de freqüentació dels registres d'aquest balneari s'han complementat amb les de la *Topografia de Caldes de Malavella* (Arro i Triay, F., 1876) i han permès l'estudi evolutiu al segle XIX, entre 1844 al 1941.

La freqüentació general a Caldes de Malavella de malalts o banyistes a escala general es troba recollida a la gràfica de la figura 9, diferenciada i agrupada en les classes benestant, pobre i tropa.

Figura 9. Frequentació general als Banys de Caldes de Malavella (1844 – 1941)

Font: Elaboració pròpia, a partir dels *Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica*, de la *Topografía de Caldes de Malavella* de Francisco Arro i Triay (1876), de la *Guía de Caldes de Malavella* (1986) i de *Font de Salut: Història del Vichy Catalán* (N. PIERNAS, M. PLANELL, R. POUS, 1997).

Per a aquesta localitat balnearia, s'observen quatre moments diferents de la freqüentació: el primer, de creixement irregular entre 1844 i 1908 i de creixement sostingut amb màxims els anys 1849, 1903 i 1906 (1.066 banyistes), cosa que representa un augment del 191% en relació amb l'any 1844. El segon moment comença l'any 1909, amb una pèrdua del 39% i un intent de manteniment fins l'any 1920, amb 648 banyistes de mitjana fins al 1920. El tercer moment comença amb una recuperació l'any 1921, amb 860 banyistes, i fins als 1.005 banyistes de l'any 1922. La mitjana es va mantenir per sobre dels nou-cents banyistes fins l'any 1925. El darrer moment es clou l'any 1941, amb un descens progressiu del 40% des de 1926.

Les variacions de la freqüentació als banys de Caldes de Malavella van lligades amb els canvis i remodelacions de les instal·lacions, en especial al balneari Vichy Catalán.

També s'ha pogut estudiar el perfil de les classes socials, benestant, pobra i tropa, amb una sèrie que comprèn de l'any 1902 al 1919, on el pes de la classe benestant és molt alt, si bé també hi és present la tropa. Aquesta apareix els anys 1902, 1909 (potser per la Guerra de Cuba) i, amb un màxim de 9 banyistes, el 1912 (moment de certa inestabilitat amb el Marroc).

El grup de la classe benestant té 814 banyistes l'any 1902 i suposa el 98,1%; la classe pobra, amb 13 banyistes, és l'1,5% i la tropa, amb 2 banyistes, el 0,2%. L'any 1909 té el mínim de banyistes de la classe pobra, només 5, i es recupera a partir de 1910 (potser a conseqüència de la Setmana Tràgica). L'any 1912 els valors es mantenen (inèrcia de les repatriacions per les guerres d'independència i inestabilitat a les colònies sud-americanes); la classe benestant, amb 750 banyistes, representa el 97,2%; la classe pobra, amb 12, l'1,5%, i la tropa, amb 9, l'1,1%. El valor més baix de la classe benestant és de 502 banyistes l'any 1916 (quasi la meitat de 1906), però és el 90,2%; la classe pobra puja al 9,7%, amb 54 malalts

o banyistes, i la classe tropa no hi està representada (moment de la inestabilitat social propiciat per la Guerra Europea).

Entre els banyistes i visitants del balneari l'any 1896 destaquem el literat Josep Feliu Codina, el diputat a Corts Josep M. Àlvarez o el subinspector de Sanitat de Puerto Rico, doctor Josep Batlle Prats. Als anys vint, els marquesos de Mariano, Foronda i Vilanova, el polític Josep Bertran Musitu, l'arquitecte i president de la Mancomunitat de Catalunya, Josep Puig i Cadafalch, l'actor Joan Borràs, el pintor Oliver Junyent, Pau Casals i Josep Llimona. I als anys cinquanta, el cardenal Tedeschini, llegat de la Santa Seu.

Amb relació a la procedència hem trobat un total de 407 malalts o banyistes, 351 del país, 53 banyistes d'altres províncies de l'Estat espanyol i 3 amb la denominació «estrangers». El concepte «bañistas del país» sembla indicar Catalunya i representa el 86,2% del total. Els descrits com a «bañistas de otras provincias» es pot interpretar de la resta d'Espanya i són el 13% del total l'any 1863. La presència d'estrangers és només del 0,7%, sense discriminació per nacionalitats.

En les anotacions sobre les professions destaca, en primer lloc, la d'hisendat i pagès, amb 41 banyistes; en segon lloc, el de comerciant, amb 39; en tercer lloc, la professió de mariner, amb 14 banyistes, i, amb 6 banyistes, la de prevere. La resta, amb un valor de 266, correspon a un grup general denominat «diferentes clases de sociedad».

Sant Hilari Sacalm - Balneari Hotel Martín o de la Font Picant

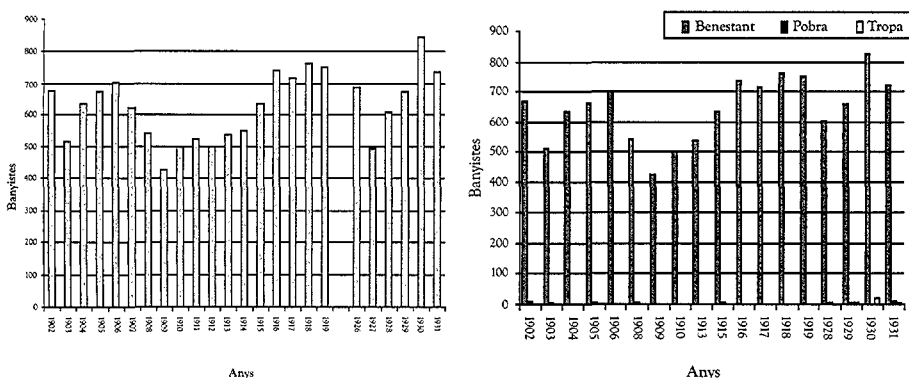
El Balneari de la Font Picant o Martí, proper a la riera d'Osor i a quatre quilòmetres de Sant Hilari Sacalm, localitat coneguda per les més de cent fonts d'aigües mineromedicinales descobertes al llarg del segle XVIII. Les seves propietats ja tenien renom molt abans de les primeres instal·lacions de l'hotel-balneari que van fer construir els marquesos de Pallegà.

Les primeres anàlisis de les aigües de la Font Picant les va fer el doctor Balcells el 1779. L'èxit de l'ús de les aigües per a les malalties de pedres als ronyons, gota, anèmia, diabetis o altres afeccions urinàries augmenten el seu prestigi amb el temps. Així el rei Ferran VII, seguint el consell dels metges de la Cambra Reial, es feia dur l'aigua de la Font Picant a la seva cort. El balneari de la Font Picant o Balneari Hotel Martín, rep el nom del seu fundador Martí Pagès, que també era propietari de l'acreditat Restaurant Martín de Barcelona.

Als espais exteriors del balneari hi ha un elegant parc situat a l'altre costat de la carretera, amb un passeig d'accés a les cinc fonts i manantials del lloc: la Font Picant, Santa Escolàstica, Santa Teresa, Santa Modesta i Sant Joan. Les característiques i qualitat de les seves aigües van rebre premis nacionals i internacionals: el de l'Exposició de París de 1879, el de Balneologia de Frankfurt el 1881 i altres a Amsterdam, Niça i Buenos Aires. També van obtenir el diploma al mèrit del Congrés de Metges realitzat a Barcelona en 1913 i el Gran Premio Diploma y Medalla

de Oro en el Congrés d'Hidrologia Mèdica organitzat a Madrid el mateix any. El 1927, segons un projecte de J. M. Pericas, es construeix el suport arquitectònic de la Font Picant, d'estructura peculiar. La font no té un gran cabal, però l'aigua es comercialitza en farmàcies i adrogueries.

Així doncs, el desenvolupament de Sant Hilari Sacalm no es pot desvincular de les seves aigües ni del Balneari Hotel Martín. Durant l'etapa de funcionament, va tenir una intensa activitat cultural i atreia molta gent forana de la burgesia de Barcelona, Terrassa, Sabadell o Girona, que prenien les aigües o estiejaven.

Figura 10. Evolució de la freqüentació al Balneari Hotel Martín de Sant Hilari Sacalm, segons el perfil social (1902 - 1931)

Font: Elaboració pròpia, a partir dels *Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica*

En general, les dades de freqüentació recopilades es disposen a la gràfica de la figura 10, on s'observen tres moments, de 1902 a 1909, de 1910 al 1926 i de 1927 a 1931.

En la primera etapa hi ha un creixement important, amb un màxim l'any 1906 de 703 banyistes. Després la freqüentació presenta un descens del 40,4%. El segon període, de 1910 a 1926, comença amb un intent de recuperació fins l'any 1916, on se superen els set-cents banyistes, amb un màxim de 763 banyistes l'any 1918, cosa que representa una recuperació del 79,1% respecte del període anterior. Però la freqüentació no es manté i decau a començaments de la dècada dels anys vint.

De 1927 a 1931 hi ha un creixement renovat i ràpid, que es manté només tres anys. El màxim d'aquest període és de 845 banyistes, el valor més alt fins ara.

La diferenciació entre classe benestant, pobra i militar o tropa, es pot veure a la figura 10. El percentatge de la classe benestant es manté estable tot el període estudiat. L'any 1902, representa el 98,1%; l'1,3% restant correspon a la tropa. El 1916 hi ha representació de les tres classes socials, com sempre, amb dominància de la classe benestant, amb un percentatge del 99,7%. El 1930 la classe benestant té el valor absolut més alt, 825 banyistes, i el 97,6%; així mateix, hi ha el valor més alt per a la classe de tropa, amb 18 banyistes, i el 2,1%. Per a aquest any, la

classe pobra representa el 0,2% del total, mentre que el 1931, amb 10 banyistes, puja a l'1,3%. En general, la classe pobra manté una certa regularitat, que es modifica a partir de 1929, any d'una important crisi econòmica internacional, i arriba al màxim de 1931. La classe de tropa apareix a partir de l'any 1916, i el seu valor màxim és de 18 l'any 1930, un moment d'inestabilitat social i de nombroses vagues, insurreccions obreres i agràries a Catalunya i Espanya.

La major esplendor del balneari es produeix a principis del segle XX, quan el freqüenten personalitats influents de la societat catalana, com el president de la Generalitat, Lluís Companys, que l'any 1934 visitarà a Sant Hilari el president de la República, Manuel Azaña, aiguader i estiuiejant habitual de la població. També ho eren Francesc Macià, Ventura Gassol, Santiago Rossinyol o el seu amic el pintor Ramon Casas. Anys més tard hi anaren jugadors de futbol com Kubala o Ramallets.

Durant la Guerra Civil, el balneari tanca, com la majoria dels balnearis catalans, i es reconverteix en hospital. En finalitzar la guerra, aconsegueix normalitzar la seva activitat, malgrat les obres de restauració i de remodelació de 1939 a la part de l'hotel, segons un projecte d'Isidre Bosch i M. M. Ribot. Aquestes reformes li donen l'actual imatge, a la qual més tard s'afegeix un parc, segons el projecte arquitectònic de Neberhaus. Amb tot, el balneari ha de tancar durant la dècada dels seixanta.

Bibliografia

- Anales de la Sociedad Española de Hidrología Médica*. Madrid: la Sociedad, 1877-1936.
- DELIBES DE CASTRO, G. i altres. *Posibles exvotos de la Edad de Bronce en fuentes termales y mineromedicinales de la submeseta norte en Termalismo Antiguo*. Madrid: UNED, 1997.
- FRAGUELL SANSBELLO, R. M. *Turisme residencial i territori: La segona residència a les comarques gironines*. Bellaterra: UAB, 1993.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT D'INDUSTRIA COMERÇ I TURISME. *Els recursos minerals de Catalunya. Les aigües minerals. Balnearis*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1999.
- GUÍA DE CALDES DE MALAVELLA. Caldes de Malavella : Ajuntament, 1986.
- LOMBARDI, L i A. CORAZZA. *Le termi de Caracalla*. Roma: Fratelli Palombi, 1995.
- LÓPEZ PALOMEQUE, F [et alii]. *Análisis territorial del turismo*. Barcelona: Ariel Geografía, 1997.
- LUENGO, M. *Prontuario, manual alfabético de hidrología médica. Para uso del médico práctico*. Madrid: Imp. Gambón, 1932.
- MAESTRE DE SANJUAN, A. *Novísima guía del bañista en España*. Madrid: Imp. Librería de V. Matute, 1854.
- MAÑÉ, A. *Excursió per les termes romanes de Catalunya*. Barcelona: R. Dalmau - CEC, 1999.
- MAURI I SERRA, J. *Historia de la Garriga. L'Hospitalet de Llobregat*: Gràf. Marina, 1954, 3 vols.
- MOLDOVEANU, M. *Ciudades termales en Europa*. Barcelona: Ed. Lunverg, 1999.
- MOLINA VILLAR, J. J. *El prototurismo en Catalunya: La Garriga, los balnearios y las aguas termales 1836 – 1936*. Girona: UdG - JJM, 1999.
- OLMOS, R. *Iconografía y culto a las aguas de época preromana en los mundos colonial e ibérico*. Madrid: UNED, 1992.
- PIERNAS, N., M. PLANELL, R. POUS. *Font de Salut: Història del Vichy Catalán*. Barcelona: Edicions 62, 1997.
- PUIG I CADAVALCH, J. *Els banys de Girona, guia descriptiva*. Barcelona: Imp. Casa Caritat, 1936.
- RODRÍGUEZ, H. *Hidrología médica, manuales XXVIII*. Barcelona: Suc. M. Soler, 1902 (?).
- SAN JOSÉ ARANGO, C. *Guía médica de Balnearios*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2000.
- SOLÀ-MORALES, I. *Arquitectura balnearia a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Direcció General d'Arquitectura i Habitatge – Cambra Oficial de la Propietat Urbana, 1986.